

NAUKI HUMANISTYCZNE

Zbigniew SIEMAK*

POLICJA POLITYCZNA NA LUBELSZCZYŹNIE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM JAKO ELEMENT SYSTEMU BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA. POWSTANIE, ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ

Policja Polityczna w II Rzeczypospolitej była tajną, wyspecjalizowaną służbą, przeznaczoną przede wszystkim do inwigilowania całokształtu życia politycznego i społecznego w kraju oraz ścigania sprawców przestępstw antypaństwowych, ze szczególnym uwzględnieniem osób podejrzanych o działalność wywrotową. W omawianym okresie była ona czterokrotnie kompleksowo reorganizowana i występowała pod różnymi nazwami – Defensywy Politycznej, Służby Informacyjnej, Policji Politycznej i Służby Śledczej z wyspecjalizowanymi komórkami zajmującymi się zwalczaniem przestępczości politycznej. W praktyce Policja Polityczna stosowała metody pracy określane mianem śledczych, np. aresztowanie, zatrzymanie tymczasowe, rewizje osób i mienia, przesłuchanie, pościg i operacyjnych, np. obserwacja, inwigilacja, podsłuch, czy wywiad konfidencjonalny.

Do 1926 r. służby polityczne w woj. lubelskim szczególnie interesowały się organizacjami społecznymi i politycznymi, których działalność stanowiła zagrożenie dla obowiązującego porządku prawnego oraz ówczesnego kształtu społecznego państwa. Pełną obserwację operacyjną prowadzono w stosunku do stronnictw i ruchów politycznych o charakterze komunistycznym, mniejszości narodowych oraz radykalnych ludowców, natomiast stronnictwa stojące na gruncie utrzymania porządku burżuazyjnego nie były narażone na szczególne zainteresowanie kontrwywiadu politycznego, a jedynie prowadzono wobec nich dyskretną obserwację operacyjną. Po przewrocie majowym, zakres zainteresowania służb informacyjnych w IV okręgu uległ istotnej zmianie. Oprócz działalności komunistów i przedstawicieli mniejszości narodowych objął on także całą legalną opozycję piłsudczykowską. Policja Polityczna w województwie lubelskim spełniała ważną rolę w realizacji polityki wewnętrznej. Zajmowała się m.in.:

- ujawnianiem napięć społecznych, nastrojów antyrządowych, akcji wywrotowych i antypaństwowych (w szczególności komuniści i nacjonałiści mniejszości narodowych),*
- obserwacją legalnych ugrupowań i partii politycznych, a także związków zawodowych i parlamentarzystów.*

* dr Zbigniew SIEMAK - Wydział Nauk Pedagogicznych Niepaństwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Białymstoku

Nasilenie przestępczości politycznej w okręgu lubelskim było największe w tych rejonach, gdzie przejawiały swoją działalność nielegalne organizacje komunistyczne oraz mniejszości narodowej ukraińskiej (powiat hrubieszowski, tomaszowski chełmski i włodawski) i żydowskiej (powiat chełmski, siedlecki, włodawski i grodzki lubelski).

Zarzut działalności komunistycznej zdecydowanie najczęściej stawiano osobom narodowości żydowskiej, a nieco rzadziej ukraińskiej, białoruskiej i polskiej.

Słowa kluczowe: *Policja Polityczna 1918 – 1939 r., województwo lubelskie 1918 – 1939 r., praca operacyjna, praca śledcza, bezpieczeństwo publiczne*

WSTĘP

Po raz pierwszy z przejawami działalności pionu politycznego Policji Państwowej na Lubelszczyźnie spotykamy się w styczniu 1920 roku. Wspomina o tej działalności późniejszy szef ekspozytury wydziału IV – D dla okręgu lubelskiego, nadkom. Józef Florko, w swoim raporcie sprawozdawczym z 10 listopada 1920 roku. Jak wynika z raportu, w początkowej fazie istnienia, komórka Policji Politycznej w lubelskim składała się z kancelarii i referatu prawno-rejestracyjnego¹. W późniejszym czasie, tj. od 20 października 1920 roku, zorganizowano kolejny referat – informacyjno-inwigilacyjny². Od października 1920 roku kierownikiem ekspozytury wydziału IV – D w Lublinie był nadkom. Józef Florko. Referatem pierwszym – informacyjno-inwigilacyjnym kierował podkom. Franciszek Sitarz, zaś referatem prawno-rejestracyjnym – tymczasowo starszy przodownik Zucki. Sekretariat (kancelarię) prowadziła urzędniczka IX Kategorii – Irena Pawlikowska.

W ciągu 10 miesięcy 1920 roku wpłynęło do ekspozytury 1861 akt różnych spraw, w tym w samym październiku - 351 akt. W październiku 1920 r. ekspozytura załatwiła 191 spraw bieżących, 52 sprawy zaległe i miała w toku załatwiania 124 sprawy. Referat informacyjno-inwigilacyjny przeprowadził – od 20 października do 19 listopada 1920 roku – 20 inwigilacji stałych, 15 obserwacji i „obsadził” 10 zebrań, odczytów i wieców. Natomiast referat prawno-informacyjny w ciągu października tego roku dokonał aresztowań 10 osób³, oddał pod nadzór policyjny 7 osób, przeprowadził 4 rewizje (bez wyniku) i załatwił 18 zaległych spraw aresztanckich⁴.

Ponadto, po objęciu ekspozytury przez J. Florko, przystąpiono do tworzenia archiwum i kartoteki z posiadanych materiałów oraz należytego prowadzenia dziennika spraw⁵. Ta nieskoordynowana i mało wydajna praca policji politycznej do października, jak się wydaje wynikała głównie z braku odpowiednio przeszkolonej kadry oraz z woj-

¹ Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół: Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Lublinie (dalej: APL, KWPPPL), sygn. 541, k. 2.

² Tamże.

³ Spośród 10 aresztowanych 4 załatwiono z wnioskiem o zwolnienie, 3 – z wnioskiem do władz administracyjnych o internowanie, 1 osobę przekazano władzom sądowym a 2 pozostały w areszcie; APL, KWPPPL, sygn. 541, k. 2.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże.

ny polsko-bolszewickiej (rosyjskiej), która swym zasięgiem objęła również Lubelszczyznę.

1. STRUKTURY POLICJI POLITYCZNEJ

Działalność defensywy politycznej została uregulowana instrukcją służbową dla ekspozytur i agentur wydziału IV – D Policji Państwowej⁶. W myśl zawartych tam przepisów, poza czynnościami związanymi z dochodzeniem, pościgiem, obserwacją i wywiadami w stosunku do przestępstw natury politycznej, ekspozytura samodzielnie miały gromadzić, zestawiać i przysyłać meldunki i sprawozdania o sytuacji polityczno-społecznej okręgu do wydziału IV – D KGPP, wojewody, komendanta okręgu PP i prokuratury⁷. Opierając się na wytycznych instrukcji, praca w ekspozyturze wydziału IV – D w Lublinie została podzielona między trzy referaty:

- I – informacyjno-sprawozdawczy;
- II – rejestracyjno-śledczy;
- III – administracyjno-prawny.

Wymienione wyżej referaty były komórkami w defensywie politycznej ściśle tajnymi i nie występowały na zewnątrz oficjalnie. Mieściły się one w wyodrębnionych, zakonspirowanych lokalach. Inaczej było z referatem III, który był jawnym urzędem policyjnym i mógł być zlokalizowany w pomieszczeniach okręgowego urzędu śledczego. Do jego zadań należało:

- prowadzenie „książki ewidencji rewizji”, w której m.in. wyszczególniano u kogo rewizja się odbyła, kto wystawił nakaz rewizji, kto rewizję przeprowadził oraz jaki był jej wynik⁸;
- prowadzenie książki ewidencyjnej osób aresztowanych za przestępstwa polityczne;
- prowadzenie książki depozytów.

W okręgu IV agentury wydziału IV – D znajdowały się w miejscu urzędowania sądów okręgowych, tj. w Lublinie, Siedlcach, Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu⁹. Tam, gdzie nie powołano agentur wydziału IV – D, sprawami natury politycznej zajmowały się właściwe terenowe komendy powiatowe PP. Do 25 każdego miesiąca komendant powiatowy był zobowiązany przesyłać miesięczne sprawozdanie z ruchu politycznego i społeczno-ekonomicznego¹⁰. Do treści tam zawartych przywiązywano szczególną uwagę, gdyż na ich podstawie opracowywano sprawozdanie wysyłane przez ekspozytury do centrali w Warszawie. Służyły one później do sporządzania planów działania, m.in. rewizji, aresztowań i innej działalności represyjnej. Każde sprawozdanie zawierało charakterystykę następującej problematyki:

⁶ Tamże, sygn. 5, k. 9 – 26.

⁷ Faktycznie, szefostwo Ekspozytury sporządzało 11 egzemplarzy tych sprawozdań w tym: 2 egz. dla centrali w Warszawie i po jednym dla: Szefa Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego, Prokuratury przy Sądzie Rejonowym w Lublinie, Białej Podlaskiej, Zamościu i Siedlcach, komisarza rządu w Lublinie, Komendanta Okręgu PP Ekspozytury IV – D w Lublinie i jeden rezerwowy.

⁸ Rewizje były przeprowadzane przez organa zewnętrzne Policji z udziałem funkcjonariusza Referatu III.

⁹ APL, KWPP, sygn. 653, k. 1.

¹⁰ Sposób prowadzenia służby śledczej w zakresie Wydz. IV – D przez powiatowe komendy PP, opisał w swoim referacie nadkom. J. Florko; zob. APL, KWPP, sygn. 398, k. 2 - 5.

- ruchu narodowego¹¹;
- działalności antypaństwowej organizacji politycznych¹²;
- nastrojów panujących wśród obcych narodowości i informacji o nich¹³;
- wiadomości o szczególnych wypadkach natury politycznej za okres sprawozdawczy¹⁴.

Równocześnie ze sprawozdaniem politycznym, według omawianego wzoru sporządzano dodatek w postaci meldunku informacyjnego obejmującego organizacje polityczne legalne¹⁵.

W zachowanych sprawozdaniach miesięcznych, najczęściej wymieniane są organizacje polskie: Klub Pracy Konstytucyjnej, Związek Ludowo-Narodowy, Stowarzyszenie „Rozwój”, organizacja „Sokół”, Narodowa Partia Pracy, Narodowe Zjednoczenie Ludowe, Polskie Stronnictwo Ludowe, Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” i „Wyzwolenie”, grupa posła Okonia, Narodowa Partia Robotnicza, Polska Partia Socjalistyczna i organizacja „Strzelec” oraz organizacje żydowskie: Ortodoksów, Sjonistów, Cejrej – Sjonistów i Volkistów.

Opisując poszczególne partie lub ugrupowania polityczne, sporządzający raporty kierowali się tymi samymi wytycznymi, jak w przypadku opracowywania partii nielegalnych, z tą tylko różnicą, że sprawozdania z wieców legalnych partii dołączano do sprawozdań miesięcznych jako załączniki. Powiatowe komendy PP miesięczne sprawozdania sporządzały na podstawie otrzymanych raportów z posterunków PP. Wszelkie instrukcje i okólniki dotyczące służby śledczej w zakresie spraw wydziału IV – D były ściśle poufne i dostęp do nich miała tylko ograniczona liczba osób¹⁶. Po wejściu w życie nowych okólników i zarządzeń dotyczących prowadzenia służby przez defę, dotychczasowe przepisy (instrukcje, regulaminy itd.) niszczone przez spalenie. Ponadto każda z komórek organizacyjnych PP w województwie, zajmująca się sprawami wywiadu we-

¹¹ W części dotyczącej ruchu związkowego w sprawozdaniu ujmowano: informacje o związkach: polskich, żydowskich i Stowarzyszeniach Spożywców (kooperatywach); tamże.

¹² Omawiając działalność antypaństwową należało w kolejności przedstawić partie polskie (przede wszystkim lewicowe) i żydowskie (Poalej Sjon z organizacji młodzieżowych Jugend, Bund, Kom – Bund). W charakterystyce, w myśl instrukcji nadkom. Florki, zagadnienie to powinno zawierać m.in. ścisły skład osobowy władz, odbyte w okresie sprawozdawczym poufne posiedzenia zarządu, odbyte zebrania zwykłe, wiece poselskie, działalność aktywu partyjnego, prowadzoną agitację przeciw zarządzeniom władz państwowych i lokalnych oraz kto kierował agitacją, ile czasu trwała i jaki przyniosła rezultat. Ponadto należało podać jakie ukazały się wydawnictwa partyjne (periodyczne i broszury); tamże.

¹³ W dziale: sprawozdania zamieszczano charakterystykę: ruchu ukraińskiego, ruchu monarchistycznego rosyjskiego i działalność organizacji niemieckich. Podobnie jak w przypadku ruchu antypaństwowego, także ten ruch trzeba było szczegółowo opisać; tamże.

¹⁴ Ta część sprawozdawcza miała przedstawić: nastroje wśród ludności, działalność organizacji społecznych i ich udział w akcji politycznej oraz wykaz czynności z podziałem na rewizje i aresztowania; tamże.

¹⁵ Tamże; W późniejszym okresie działalności policji politycznej oba sprawozdania łączono (zob. sygn. 549 z lipca 1924 r. I sygn.

¹⁶ APL, KWPP, sygn. 398, k. 3. Instrukcje o sposobie prowadzenia służby śledczej w zakresie spraw wydziału IV – D przez powiatowe komendy PP otrzymywali kierownicy agentur oraz komendanci powiatowi PP zaś sporządzający raporty komendanci posterunków PP – otrzymywali tylko instrukcje ustne.

wewnętrznego, zgodnie z zarządzeniem kierownika ekspozytury wydziału IV – D z 3 marca 1923 r., była zobowiązana do posiadania określonych wydawnictw KGPP, które pomagały w wykonywaniu zadań służbowych¹⁷. Zgodnie z nowymi przepisami KGPP z 17 września 1922 r., wprowadzono w lubelskiej ekspozyturze wydz. IV – D z 16 stycznia 1923 r., nową organizację pracy. Zmiany, w stosunku do już istniejącej, polegały na powołaniu nowego referatu – „O” (organizacyjnego), który zajmował się głównie sprawami personalnymi, szkoleniowymi, organizacyjno-kontrolnymi ekspozytury¹⁸.

Strukturę organizacyjną i obsadę policji defensywnej w IV okręgu, według stanu na dzień 28 lutego 1923 roku, tworzyły: cztery referaty i kancelaria, umiejscowione w Lublinie oraz pięć agentur w terenie, mających siedziby w Lublinie, Siedlcach, Białej Podlaskiej, Chełmie i Zamościu. Agentura w Chełmie rozbudowana była dodatkowo o czasową stację kontrolną w Dorohusku, gdzie delegowano okresowo dwóch funkcjonariuszy. Ogółem ekspozytura liczyła 33 funkcjonariuszy i 5 pracowników cywilnych. Kadre oficerską stanowiło 4 funkcjonariuszy wyższych i 29 funkcjonariuszy niższych.

Stopniowe usamodzielnianie się służb wydziału IV – D od kontroli i nadzoru czynnika administracji państwowej (politycznej) – szczególnie na terenie kraju – powodowało, że nadzór wojewodów i starostów nad policją defensywną stawał się bardziej formalny niż faktyczny. Wywoływało to wśród nich głosy niezadowolenia i domaganie się od rządu całkowitego podporządkowania im Policji Politycznej. Efektem takiego stanowiska wojewodów była reorganizacja wydziału IV – D, zarządzona w 1923 r. przez premiera i ministra spraw wewnętrznych¹⁹. Na mocy nowych przepisów, wszystkie placówki Policji Politycznej zostały wcielone w skład administracji. I tak wydział IV – D KGPP został z całym aparatem przeniesiony do wydziału bezpieczeństwa w MSW jako oddział informacyjny²⁰, zaś w terenie stworzono oddziały informacji w wydziałach bezpieczeństwa przy urzędach wojewódzkich i agentury oddziału informacyjnego w powiatach²¹. Nowa formacja polityczna nosiła nazwę Służba Informacyjna (dalej: S I) i korzystała z etatów i budżetu Policji Państwowej.

¹⁷ Były to m.in. wydawnictwa: Poufny Przegląd Inwigilacyjny (PPI) od nr 1 do wydanego ostatnio, wykaz osób, które dobrowolnie uciekły wraz z ustępującymi wojskami bolszewickimi do Rosji, aktualny wykaz stronnictw politycznych działających w Polsce, informacje z zakresu fotografii, wiadomości z zakresu posługiwania się pismem umówionym, atramentem sympatycznym i sposobem ich wywabiania, uwagi dotyczące osób zajmujących się szpiegostwem, listę przedstawicieli dyplomatycznych w W-wie i ewentualnych zmian, spis agentów obcych państw, poszukiwanych przez defensywę niemiecką, instrukcję o sposobie prowadzenia służby śledczej w zakresie spraw wydz. IV – D przez komendy powiatowe PP oraz komendy powiatowe w Lublinie, Chełmie, Siedlcach, Zamościu i Białej Podlaskiej – tam gdzie mieściły się agentury wydz. IV – D, dodatkowo instrukcje dla wywiadowców cz. I, II, III. Ponadto komendy powiatowe PP posiadały wydane dodatkowo do instrukcji KGPP komentarze, m.in. referat nadkom. J. Florki z 31.03.1922 r. – ogłoszony na zjeździe komendantów powiatowych PP; tamże, k. 4 – 5.

¹⁸ Do zadań nowo powstałego referatu należało: ewidencja funkcjonariuszy ekspozytury wydz. IV – D, sprawy personalne funkcjonariuszy ekspozytury, dochodzenia dyscyplinarne przeciwko funkcjonariuszom ekspozytury, organizacja i reorganizacja ekspozytury, instruowanie i kontrola powiatowych komend PP w zakresie spraw wydziału IV – D, wyszkolenie i nadzór nad wyszkoleniem personelu wydziału IV – D; APL, KWPP, sygn. 398, k. 7 – 8.

¹⁹ Premierem i ministrem spraw wewnętrznych zarazem był wówczas Władysław Sikorski, który zarządzeniem z 26 kwietnia 1923 r. dokonał reorganizacji wydziału IV – D. Zob. APL, KWPP, sygn. 6, k. 6.

²⁰ Tamże, k. 2 – 5 – Organizacja Służby Informacyjnej, okólnik nr 10 MSW z 26 kwietnia 1923 r.

²¹ Tamże.

Kadry nowopowstałej defensywy tworzyli funkcjonariusze zlikwidowanego wydziału IV – D. Formalnie S I rozpoczęła działalność 15 maja 1923 r. Oddział informacyjny wojewódzkiego wydziału bezpieczeństwa składał się z trzech referatów: personalno-organizacyjnego, rejestracyjno-pościgowego i ogólnoinformacyjnego. Albumy i kartoteki przestępców z województwa lubelskiego, a także informacje o osobach otrzymane z oddziału informacyjnego MSW oraz Poufny Przegląd Inwigilacyjny, były prowadzone i przechowywane w agenturze oddziału informacyjnego w Lublinie²².

Agentury oddziału informacyjnego na terenie województwa lubelskiego powstały pod koniec sierpnia 1923 roku. W roku 1923 w województwie lubelskim funkcjonowało 5 agentur informacyjnych (w: Lublinie, Chełmie, Siedlcach, Białej Podlaskiej i Zamościu). W grudniu 1923 roku wojewoda lubelski wyszedł z inicjatywą powołania w każdym powiecie agentury²³. Do końca czerwca następnego roku utworzył jednak dodatkowo jedynie cztery placówki: w lutym w Tomaszowie, Włodawie i Hrubieszowie oraz w marcu w Radzynie²⁴. Wynikało to zapewne z ograniczonych możliwości budżetowych KGPP oraz z barku odpowiednio przeszkolonego personelu.

Poza agenturami oddziału informacyjnego, decyzją wojewody lubelskiego, w powiatach, w których były siedziby sądów okręgowych, utworzono instytucję „Wyższego Funkcjonariusza Służby Informacyjnej”. Delegowany przez wojewodę Wyższy Funkcjonariusz, podlegał bezpośrednio wojewodzie lub naczelnikowi bezpieczeństwa publicznego.

2. KADRY POLICJI POLITYCZNEJ

Stan zatrudnienia, do marca 1924 roku, we wszystkich ogniwach służby informacyjnej w lubelskim wahał się w poszczególnych miesiącach w granicach 40 – 43 osób. Zatrudnieni w służbie informacyjnej w województwie lubelskim funkcjonariusze w większości służyli wcześniej w defensywie politycznej. Np. wśród wyższych funkcjonariuszy służby informacyjnej przeszłość z „defensywy” posiadali: nadkom. Józef Żmódź Florko, aspiranci: Ludwik Krajewski i Bogusław Majewski, Eugeniusz Kotra, komisarz Władysław Łopaciński i Władysław Kocuper. Ogólnie liczba pracowników służby informacyjnej zbliżona była do liczby osób, jaką wcześniej na tym terenie dysponowała defensywa polityczna²⁵.

Organizacja i zasady funkcjonowania służby informacyjnej, od początku jej istnienia, budziły często zastrzeżenia ze strony przedstawicieli władz administracji politycznej. Wynikało to głównie z tego, iż służba informacyjna nie wywiązywała się należycie ze swoich zadań, na co wpływ miało m.in. niezbyt precyzyjne podporządkowanie służby, kierowanie wywiadem wewnętrznym i inwigilacją w powiatach przez starostów nieposiadających w tym względzie dostatecznego doświadczenia i pozbawienie dopływu informacji o przestępczości politycznej komendantów okręgowych.

²² APL, KWPPPL, sygn. 6, k. 6 – 9.

²³ APL, KWPPPL, sygn. 6, k. 6 – 9.

²⁴ Tamże, sygn. 653 – stany personalne funkcjonariuszy Oddziału Informacyjnego lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego na rok 1924. Agentury te istniały do lipca 1924 roku, następnie ulegały likwidacji; tamże, sygn. 7, k. 51, 52.

²⁵ APL, KWPPPL, sygn. 653, k. 62 – 68, 72 – 74, 76 – 78, 80 – 81; sygn. 665, k. 1, 76 – 78, 80, 81.

Wszystkie te czynniki wpłynęły na obniżenie się jakości pracy służby informacyjnej. Ponadto pogarszająca się sytuacja gospodarcza (m.in. proces hiperinflacji) doprowadziła do fali strajków, co m.in. znajdowało odzwierciedlenia w nasilających się strajkach rolnych w folwarkach na Lubelszczyźnie²⁶. Tak ukształtowana sytuacja spowodowała, że Minister Spraw Wewnętrznych – Z. Hübner, zarządzeniem z 15.06.1924 roku powołał – w miejsce służby informacyjnej – Policję Polityczną²⁷. Na szczeblu centralnym powstał wydział V KGPP, który przejął cały oddział informacyjny wydziału bezpieczeństwa publicznego w MSW. Na szczeblu terenowym powstały – okręgowe urzędy Policji Politycznej (w siedzibach województw) – z oddziałów informacyjnych urzędów wojewódzkich i ekspozytury Policji Politycznej – w powiatach, gdzie były agentury służby informacyjnej.

Na Lubelszczyźnie Okręgowy Urząd Policji Politycznej (dalej: OUPP) został utworzony 1 lipca 1924 roku. Mieścił się on w komendzie okręgowej (wojewódzkiej) PP. OUPP przejął z urzędu wojewódzkiego wszystkie akta dotyczące spraw personalnych, organizacyjnych, inspekcyjnych i pościgowych, wraz ze sprawozdaniami miesięcznymi i meldunkami sytuacyjnymi oddziałów informacyjnych Agentur. Na czele OUPP stał naczelnik, który jednocześnie był zastępcą komendanta okręgowego PP w Lublinie. Funkcję tę pełnił nadkom. J. Florcko, były szef „defy” i „informacji”.

Pod względem wykonania służby bezpieczeństwa naczelnik podlegał wojewodzie. Organem wykonawczym naczelnika był Okręgowy Urząd Policji Politycznej²⁸. Składał się on z dwóch działów:

- I – organizacyjno–personalnego i inspekcji;
- II – ogólnoinformacyjnego i przestępczości.

Ekspozytury Policji Politycznej w lubelskiem utworzono tam, gdzie istniały siedziby sądów okręgowych, tj. w Lublinie, Białej Podlaskiej, Chełmie, Siedlcach i Zamościu. Powstały one z przemianowania agentur oddziału informacyjnego w tych miejscowościach. Podobnie jak OUPP w Lublinie, także i ekspozytury w województwie, przejęły od agentur O I cały inwentarz, a ich siedziby umieszczono w urzędach starościńskich. Powołane na początku 1924 r. (w lutym i marcu) przez wojewodę lubelskiego agentury w Hrubieszowie, Radziniu, Tomaszowie i Włodawie zostały zlikwidowane, a pracowników tych agentur oraz inwentarz i całą dokumentację przejęły właściwe terenowe komendy powiatowe PP²⁹.

Na czele ekspozytury stał kierownik, który zgodnie z zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych powinien być wyższym funkcjonariuszem³⁰. Pod względem służ-

²⁶ APL, KWPP, sygn. 457 – materiały nieuporządkowane.

²⁷ Tamże, sygn. 7, k. 2 – 7.

²⁸ Do zadań OUPP należało:

- koncentrowanie materiałów informacyjnych w zakresie bezpieczeństwa państwowego w kraju;
- koncentrowanie materiałów osobowych, dotyczących przestępców politycznych i ich rejestracja;
- prowadzenie statystyki i ewidencji obcopoddanych i ich ruchu w okręgu;
- organizowanie pościgu na terenie okręgu; APL, KWPP, sygn. 10, k. 2 – 7.

²⁹ Tamże, k. 51 – 52.

³⁰ Tamże – w okręgu lubelskim, na początku funkcjonowania Policji Politycznej, kierownikami ekspozytur często byli starsi przodownicy z powodu braku wykwalifikowanej kadry.

by kierownik ekspozytury Policji Politycznej podlegał starości. Zadaniem ekspozytury, tak jak jej poprzedniczek (agentur wydziału IV – D i agentur oddziału informacyjnego), było zbieranie informacji z zakresu swego resortu oraz prowadzenie dochodzeń w sprawach o przestępstwa polityczne, rejestracja materiałów osobowych, prowadzenie ewidencji obcopoddanych (obcokrajowców) i organizowanie pościgu na podległym terenie³¹.

W sprawach dochodzeń karnych oraz czynności policyjno-egzekucyjnych ekspozytura podlegała władzom sądowym.

Praca informacyjna ekspozytury przejawiała się w sporządzonych meldunkach dziennych oraz w sprawozdaniach miesięcznych. Z danych statystycznych o stanie zatrudnienia, sporządzanych przez OUPP w Lublinie wynika, że stan ten od lipca 1924 roku do końca tego roku kształtował się na niezmiennym poziomie i wynosił 36 pracowników³².

Poziom zatrudnienia oraz stan etatowy w Policji Politycznej woj. lubelskiego w 1925 roku nie był tożsamy. Jak wynika z archiwaliów w OUPP na 7 przyznanach etatach zatrudnionych było w poszczególnych miesiącach od 6 – 7 pracowników. W ekspozyturze Policji Politycznej w Siedlcach na 9 przyznanach etatów zatrudnionych było w styczniu 5 osób, a w listopadzie i grudniu 1925 roku – jedynie 4. W ekspozyturze chełmskiej, na 7 etatach, w przeciągu roku pracowało 5 – 7 pracowników, a w ekspozyturze lubelskiej – gdzie było 12 etatów, w styczniu pracowało 16 osób, a w grudniu 11 osób. Stan kadrowy OUPP na Lubelszczyźnie, na początku roku 1925 był nieco wyższy (33 – 38 osób), niż pod koniec roku (26 – 27 osób). Te ostatnie dane wskazują, że stan faktyczny w stosunku do stanu etatowego był niższy o ok. 20%, czyli że tyle procent stanowisk było nie obsadzonych, co, jak się wydaje, było konsekwencją realizowanych wówczas reform Grabskiego.

Nie mniej interesująco wygląda porównanie liczby funkcjonariuszy pionu politycznego z ogółem PP w woj. lubelskim w poszczególnych latach.

Na początku lutego 1920 r. policja polityczna – wówczas defensywa polityczna – stanowiła 1,5% ogółu policji (37: 2434), w czerwcu 1924 – służba informacyjna – 1,6% (37: 2262) i w grudniu 1925 (Policja Polityczna) – 1,36% (27: 1974)³³.

Jak z powyższego widać, policja defensywna w omawianym okresie stanowiła niewielki odsetek ogółu PP – najwięcej w okresie, kiedy funkcjonowała w strukturach administracyjno-politycznych kraju jako służba informacyjna – 1,6%, najmniej jako formacja pod nazwą – Policja Polityczna – 1,37%. Interesujący jest także fakt, iż szeregi policyjne w wyniku przeprowadzanych reform – szybciej spadały w pionie politycznym (o ok. 27%) niż policji ogółem – o ok. 13%, przy jednoczesnym spadku nasycenia policją polityczną terenu (1923 – 1: 56405, 1: 857; 1924 – 1: 56405, 1: 922, 1925 – 1: 77896, 1: 1044 (cała PP w kraju).

³¹ Okólnik MSW z dnia 12 sierpnia 1925 roku w sprawie organizacji Policji Politycznej; [w:] AAN, MSW, sygn. 153, k. 1 – 6.

³² APL, KWPP, sygn. 653, k. 31, 33, 39 i 49.

³³ APL, KWPP, sygn. 653, k. 100.

W starostwach, gdzie nie było ekspozytur Policji Politycznej, obowiązek zbierania informacji z zakresu spraw prowadzonych przez defensywę polityczną spoczywał na komendancie powiatowym PP. Zadania komendantów powiatowych z zakresu służby Policji Politycznej były takie same, jak ekspozytur. Pracę tę wykonywali komendanci powiatowi pod nadzorem OUPP, od którego otrzymywali zlecenia i wskazówki. W aspekcie tych czynności, byli zobowiązani także do prowadzenia oddzielnego tajnego dziennika dla korespondencji oraz oddzielnego archiwum dla akt, kartotek i albumów, takich jakie były prowadzone w ekspozyturach.

W sierpniu 1925 roku Minister Spraw Wewnętrznych – Władysław Raczkiewicz wydał przepisy o „Organizacji Policji Politycznej”,³⁴ regulując szczegółowo działalność, organizację i zakres ingerencji organów administracji w funkcjonowanie tego pionu. Na mocy tych przepisów nastąpiły zmiany w kierowaniu Policją Polityczną. Na szczeblu województwa miało to takie skutki, iż od tej pory wszelkie raporty nadzwyczajne i periodyczne OUPP przedstawiał najpierw naczelnikowi wojewódzkiego wydziału bezpieczeństwa (dotychczas wojewodzie), a następnie po jego akceptacji przesyłano do wydziału V KGPP. Tym samym ograniczono uprawnienia naczelnika OUPP, poprzez podporządkowania go „bezpośrednio” naczelnikowi wojewódzkiego wydziału bezpieczeństwa³⁵. Naczelnik wojewódzkiego wydziału bezpieczeństwa posiadał również wgląd w „dobór i wyszkolenie personelu Policji Politycznej na terenie województwa”³⁶.

Zasygnalizowane zmiany, wprowadzone w 1925 roku, miały na celu ograniczenie samodzielności Policji Politycznej, która starała się być coraz bardziej niezależna od władzy administracyjnej. Jednak, przy ograniczaniu samodzielności Policji Politycznej, zapomniano o zadaniach, które ona realizuje, co w konsekwencji doprowadziło do osłabienia jej skuteczności. Nieskuteczność Policji Politycznej oraz nieustanne dążenie do uzyskania niezależności, powodowało, że rosła liczba przeciwników Policji Politycznej, zwłaszcza ze strony władz administracyjnych, a także policji mundurowej, którzy postulowali nie tylko ograniczenie jej autonomii, ale całkowitą likwidację. Dlatego też pod naciskiem przeciwników Policji Politycznej władze państwowe w marcu 1926 roku, rozpoczęły proces jej likwidacji, który trwał do końca 1926 r.

Na podstawie okólnika ministra spraw wewnętrznych z 17 marca 1926 roku, wojewoda lubelski wydał 30.03.1926 r. zarządzenie dotyczące likwidację ekspozytur Policji Politycznej na terenie województwa³⁷. Likwidacja ekspozytur trwała do jesieni 1926 roku³⁸. 3.09.1926 r. ekspozytury Policji Politycznej w Lublinie i Siedlcach wcielono do komend powiatowych PP jako referaty. Wszystkie obowiązki i uprawnienia ekspozytur przeszły na komendantów powiatowych PP, z tym że dotychczasowy kierownik ekspozytury z reguły pozostawał kierownikiem referatu politycznego przy ko-

³⁴ APL, KWPPPL, sygn. 401 – Organizacja Policji Politycznej Przepisy wykonawcze do Instrukcji o organizacji Policji Politycznej.

³⁵ Tamże, k. 2 – 4, 6 – 8.

³⁶ Tamże.

³⁷ APL, KWPPPL, sygn. 401, k. 9.

³⁸ Dowodem tak długiego okresu realizacji zarządzeń wojewody był brak wytycznych co do likwidacji Policji Politycznej. Dopiero zarządzenie komendanta wojewódzkiego PP w Lublinie w tej sprawie, przyspieszyło proces likwidacji Policji Politycznej; tamże.

mendancie powiatowym i był jednocześnie zastępcą komendanta powiatowego PP. Także cały inwentarz ekspozytury przejęły komendy powiatowe PP i przekazywały go nowo powstałym referatom politycznym. Od tej pory kierownik referatu politycznego odpowiadał za należyte prowadzenie spraw politycznych przed komendantem powiatowym, a ten z kolei raport z pracy tego działu składał staroście.

Okręgowy Urząd Policji Politycznej w Lublinie przestał istnieć od 15.12.1926 r.³⁹ Od chwili rozwiązania Policji Politycznej służbę w postaci zapobiegania przestępczości politycznej oraz ścigania przestępców natury politycznej, z własnej inicjatywy pełnił organa Policji Państwowej. W tym celu PP prowadziła wszystkie czynności związane z rejestracją przestępców politycznych, prowadzeniem kartotek itp. Za całość służby śledczej, dotyczącej przestępstw politycznych, odpowiedzialnymi stali się komendanci powiatowi PP. Do pomocy w zwalczaniu przestępczości politycznej powstała przy urzędzie śledczym w Lublinie specjalna brygada złożona z 9 niższych funkcjonariuszy służby śledczej z byłej policji politycznej⁴⁰.

Do powiatów, na terenie których istniała wzmożona przestępczość polityczna lub przemawiały za tym inne przyczyny, np. zróżnicowanie pod względem narodowościowym, zostali przydzieleni do dyspozycji komendantów powiatowych specjaliści w służbie śledczej od przestępczości politycznej. W województwie lubelskim tacy specjaliści działali w Siedlcach, Chełmie i Zamościu⁴¹. Zgodnie z okólnikiem nr 3 komendanta wojewódzkiego PP w Lublinie, 17 i 20.12.1926 r. nastąpiło przekazanie tzw. działu śledczego OUPP do wydziału śledczego w Lublinie i przejęcie przez naczelnika urzędu śledczego – podkom. W. Tuza – od OUPP stosownej dokumentacji⁴².

Problem kadr, zlikwidowanego pionu politycznego, został rozwiązany rozkazem KGPP z 22.10.1926 r. Na jego podstawie część funkcjonariuszy byłej Policji Politycznej w lubelskim skierowano do służby informacyjnej w urzędach administracji, część przemieszczono do służby śledczej lub ogólnej, a część – posiadającą niedostateczne przygotowanie zawodowe lub prowadzących się niemoralnie – zwolniono.

Przeprowadzona w 1926 r. likwidacja Policji Politycznej, nie wyeliminowała zadań, jakie ona realizowała. W latach 1926 – 1939 zadania te nie ulegały większym zmianom, natomiast zwiększył się udział pozostałych służb policji ogólnej i policji kryminalnej, w śledzeniu nielegalnej działalności politycznej. Zgodnie z zaleceniem przełożonych policji, nastąpiło jej „uśledczenie”, polegające na włączeniu do zwalczania nielegalnej działalności politycznej wszystkich funkcjonariuszy Policji Państwowej. Na szczeblu województwa lubelskiego nowa organizacja policji politycznej wchodziła w skład urzędu śledczego w Lublinie. Składał się on z dwóch oddziałów: oddziału I – politycznego, zajmującego się zwalczaniem nielegalnej działalności politycznej (ruch wywrotowy – komunistyczny – antypaństwowy) oraz rozpoznaniem lokalnych stosunków społeczno-politycznych i oddziału II – kryminalnego, zajmującego się rozpoznaniem przestępczości kryminalnej.

³⁹ Tamże, k. 14 – 16.

⁴⁰ Tamże, k. 17 – 18 – pismo komendanta wojewódzkiego PP z dn. 8.12.1926 r. w sprawie likwidacji Policji Politycznej.

⁴¹ Tamże, k. 12.

⁴² Była to dokumentacja: 1) Kartoteka osób politycznie podejrzanych i inwigilowanych (ok. 10 tys. kart rejestracyjnych), 2) album fotograficzny; APL, KWPP, sygn. 402, s. 1 – 2.

Na poziomie powiatu, w komendach powiatowych PP, wyodrębniano w pionie kryminalnym komórki zajmujące się zwalczaniem przestępczości politycznej. Tego typu zadania w jednostkach różnego rzędu – komisariat, posterunek – zlecano funkcjonariuszom policji mundurowej.

„Uśledczenie policji” znalazło wyraz w rozporządzeniu ministra spraw wewnętrznych z kwietnia 1927 roku, w którym podkreślano, że komendy powiatowe, komisariaty, posterunki PP są jednostkami służby śledczej i mają z własnej inicjatywy śledzić przejawy życia politycznego, a ze swych poczynań sporządzać materiały informacyjne i przekazywać władzom administracyjnym⁴³. Szczegółowe zadania w zakresie zwalczania przestępczości politycznej zostały określone w instrukcji służby śledczej z 1929 roku (§ 124 - 139). Regulowały one działalność w tej dziedzinie już do końca II Rzeczypospolitej.

Jak z dotychczas omówionych spraw wynika, koleje losów Policji Politycznej w Polsce międzywojennej były dość burzliwe. Ciągłe reorganizacje tej służby, ciągłe szukanie dla niej miejsca w strukturach władz państwowych, były z jednej strony wyrazem dążenia politycznych władz administracyjnych do sprawowania pełnej kontroli nad cywilnymi służbami specjalnymi, z drugiej zaś – do odnalezienia takiej formuły funkcjonowania tych służb, by przy jak najmniejszych obciążeniach finansowych, można było skutecznie zwalczać przestępczość antypaństwową.

3. SZKOLENIE POLICJI POLITYCZNEJ

Od zarania Policję Polityczną traktowano jako elitę polskiej służby bezpieczeństwa. Funkcjonariusze defy mieli wyróżniać się pod względem intelektualnym, moralnym i zawodowym na tle całego korpusu policyjnego. Do służby w tym pionie starano się kierować funkcjonariuszy wyróżniających się zawodowo, lojalnych i odpowiednio wykształconych. Skierowanie do służby w Policji Politycznej było traktowane jako awans za szczególne osiągnięcia w pracy.

Od początku istnienia Policji Politycznej widziano potrzebę zorganizowania jej szkolenia ogólnego i specjalistycznego. Szkolenie ogólnopolicyjne funkcjonariuszy defy z IV okręgu odbywało się w Głównej Szkole Policyjnej w Warszawie i szkole okręgowej PP w Lublinie. W Głównej Szkole Policyjnej, zgodnie z ustalonymi zasadami, 20% słuchaczy wywodziło się z pionu Policji Politycznej. Podobną ilość miejsc dla tych słuchaczy przewidziano w szkołach okręgowych PP. W ciągu sześciu lat istnienia samodzielnego pionu defy (tj. 1919 – 1926) nie stworzono stałych form szkolenia specjalistycznego w zakresie kontrwywiadu. Głównymi powodami takiego stanu rzeczy były częste reorganizacje Policji Politycznej oraz ciągły brak funduszy na szkolenia specjalistyczne. Jedną z form szkolenia specjalistycznego, najczęściej stosowanego w edukacji służb politycznych, były szkolenia odbywające się przy komendach okręgowych (wojewódzkich). Głównym założeniem takiego szkolenia było zaznajomienie słuchaczy z sytuacją polityczną w kraju oraz zapoznanie z podstawami pracy wywiadowczej (operacyjnej) i obowiązującymi przepisami prawa oraz instrukcjami.

Szkolenie funkcjonariuszy Policji Politycznej odbywało się doraźnie i było przeprowadzone przez jej kierownictwo (ekspozytury wydziału IV – D, oddział informacyjny, Okręgowy Urząd Policji Politycznej). W roku 1924 Naczelnik OUPP w Lu-

⁴³ AAN, MSW, sygn. 157, k. 277 – 280.

blinie nadkom. J. Florcko opracował instrukcję dotyczącą szkolenia podległych mu funkcjonariuszy. Założeniem autora instrukcji było zapoznanie funkcjonariuszy z ówczesnym życiem społeczeństwa polskiego, zapoznanie ze zmianami w dziedzinie ustawodawstwa i zmianami obowiązujących przepisów, powtórzenie i utrwalenie wiadomości nabytych przez nich w szkołach policyjnych oraz pogłębienie posiadanych wiadomości w zakresie swojej służby⁴⁴.

W okresie funkcjonowania Policji Politycznej, jako oddzielnego pionu w PP, nie osiągnięto w jej szkoleniu odpowiedniego poziomu. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy dopatrywać się w braku centralnego ośrodka szkolenia specjalistycznego, niskiego poziomu wykształcenia ogólnego zatrudnionych oraz posiadania zbyt małego budżetu. Nie sprzyjały też dobrej edukacji służby kontrwywiadowczej częste jej zmiany organizacyjne. Włączenie Policji Politycznej w struktury policji kryminalnej oraz scentralizowanie szkolenia PP i „uśledczenie” całej policji w II RP znacznie zmieniło wyszkolenie funkcjonariuszy policji zajmujących się działem politycznym. Warto tu nadmienić, iż w ramach zwalczania działalności ugrupowań politycznych i społecznych, wymierzonych przeciwko państwu, szczególne znaczenie miała walka z ruchem wywrotowym – zwłaszcza komunistycznym i mniejszości narodowych.

Przełożeni służbowi wychodzili z założenia, iż zadanie to będzie łatwiej wykonać, jeżeli funkcjonariusze policji (zwłaszcza zajmujący się przestępczością antypaństwową) bliżej zapoznają się z tą problematyką. Realizowano ją w szkołach policyjnych, szkoleniach 12 – miesięcznych w jednostkach oraz kursach specjalistycznych. Wychodzono z założenia, że „aby organa policyjne mogły skutecznie zwalczać przejawy przestępczej działalności ugrupowań politycznych działających na szkodę państwa, muszą być dokładnie obznajomione z ich programami i taktyką”⁴⁵.

4. METODY PRACY I DZIAŁALNOŚĆ POLICJI POLITYCZNEJ

Zakres działania i zadania służby bezpieczeństwa zawierały przepisy organizacyjne z 1920 r.⁴⁶. Zgodnie z tymi przepisami, tajna policja polityczna została powołana do walki „(...) ze szpiegostwem, komunizmem i akcją antypaństwową w ogóle (...)”⁴⁷. Realizacja tych zadań odbywała się na podstawie specjalnych metod i środków pracy kontrwywiadu.

Instrukcje i okólniki, odnoszące się do zasad pracy informacyjno-wywiadowczej, dzieliły metody pracy policji politycznej na śledcze i operacyjne. Do pierwszych zaliczano: aresztowanie, zatrzymywanie tymczasowe, rewizje osób i mieszkań, ustalanie tożsamości, przesłuchanie, pościg i poszukiwania inwigilacyjne⁴⁸.

Aresztowanie jako metoda pracy policji politycznej, stanowiło czynność zaliczaną do najwyższego stopnia represyjności. Podstawą do aresztowania, w stosunku do

⁴⁴ APL, KWPPPL, sygn. 398, k. 12 – 14.

⁴⁵ APL, KWPPPL, sygn. 2, k. 38.

⁴⁶ APL, KWPPPL, sygn. 5, k. 2 – 5. Instrukcja dodatkowa do przepisów o organizacji urzędów śledczych i organizacji Komendy Głównej PP z 17.11.1920 r.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Śledcze metody pracy stosowała także w swojej działalności policja śledcza i mundurowa.

osób podejrzanych o działalność polityczną sprzeczną z obowiązującym prawem, był nakaz władz sądowych⁴⁹.

Zatrzymanie tymczasowe uważano powszechnie za środek odwetowy, mniej dokuczliwy niż aresztowanie. Głównie na ten środek działania policji byli narażeni uczestnicy nielegalnych masówek, zebrań, wieców i pochodów, w stosunku do których policja nie posiadała dostatecznej ilości dowodów działalności antypaństwowej. Największą ilość zatrzymań o charakterze prewencyjnym, dokonywały służby policyjne w okresie poprzedzającym ważniejsze imprezy przeprowadzane przez organizacje komunistyczne⁵⁰. Jednak większość zatrzymanych była zwalniana przed upływem ustawowych 48 godzin.

W stosunku do osób ukrywających się stosowano poszukiwania inwigilacyjne. Wymagały one współdziałania większej ilości urzędów policyjnych. Poszukiwania inwigilacyjne, w zależności od okoliczności i celowości oraz obszaru działania, dzielono na poszukiwania lokalne na terenie powiatu lub miasta wydzielonego, poszukiwania okręgowe na obszarze województwa i poszukiwania państwowe na terenie całej Rzeczypospolitej (także poza jej granicami).

Przesłuchania (jako czynność procesowa) prowadzone były w tym samym trybie w policji politycznej, jak i kryminalnej. Różnice między nimi sprowadzały się do techniki przesłuchań. Funkcjonariusz defensywy w żadnym wypadku nie mógł ujawnić osobie przesłuchiwanej źródła posiadanych informacji.

Do metod pracy operacyjnej zaliczano: obserwację, inwigilację, podsłuch, cenzurę korespondencji i przede wszystkim wywiad konfidencjonalny. W praktyce pojęcie obserwacji często identyfikowano z określeniem „inwigilacja”. W instrukcji z 1924 r. stwierdzono, że „(...) obserwację należy odróżnić od inwigilacji”⁵¹. Przez obserwację rozumiano ogólny przegląd (kontrolę) całokształtu życia społeczno-politycznego kraju. Rozróżniano obserwację ogólną i indywidualną. Pierwsza polegała na patrolowaniu ulic, placów targowych i torów wyścigowych, dworców kolejowych itp. Drugą stosowano wobec osób pochodzących z tzw. potencjalnych środowisk przestępczych (osoby niemające stałego zatrudnienia, osoby pozostające pod dozorem policyjnym)⁵². Czynności te wykonywali funkcjonariusze niżsi (wywiadowcy), którzy stosownie do okoliczności przybierali rolę posłańca, woźnego, stróża, handlowca, towarzysza zabawy

⁴⁹ W kilku szczególnych sytuacjach, uprawnienia „aresztowania” w imieniu sędziego posiadała także policja. Chodziło tu o przypadek, gdy zachodziły warunki do wydania postanowienia o aresztowaniu a zwłoka mogłaby spowodować zatarcie śladów popełnionego przestępstwa lub ucieczkę podejrzanego przed wymiarem sprawiedliwości. Przepisy wprowadzające kodeks postępowania karnego z 10 marca 1928 roku, [w:] Dz. URP., 1928, nr 33, poz. 394; 1923, nr 10, poz. 60; 1932, nr 60, poz. 573; 1932, nr 73, poz. 662. (Po dokonanych zmianach tekst jednolity) kpk, Dz. URP., 1932, nr 83, poz. 735. Instrukcja Policyjna z 16 sierpnia 1935 roku, wydane przez ministra sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych w sprawie stosunku do władz sądowych i prokuratorskich oraz czynności dochodzenia przestępstw, Warszawa 1935.

⁵⁰ Do najważniejszych z nich, w omawianym okresie należały: obchody pierwszomajowe, rocznica wybuchu Rewolucji Październikowej w Rosji (7 listopad), rocznica śmierci W.I. Lenina (od 21 stycznia 1924 roku) czy rocznica powstania Komuny Paryskiej (18 marzec 1872 rok).

⁵¹ AAA, MSW – dopływy, k. 155 – 165; APL, KWPP, sygn. 7, k. 85 – 98 – Instrukcja o sposobie prowadzenia służby w zakresie resortu policji politycznej przez powiatowe komendy PP z 24.06.1926 r.

⁵² T. Wolfenburg, J. Misiewicz, Dodatek do tymczasowej instrukcji, Wilno 1927, s. 46.

itp.⁵³ Często wyniki obserwacji wykorzystywano do sporządzania wywiadów na użytek władz administracyjnych.

W przypadku ustalenia w drodze obserwacji faktów lub zjawisk działalności przestępczej (niezgodnej z prawem), przechodzano do wyższej formy pracy operacyjnej – inwigilacji. Inwigilacja umożliwiała policji politycznej zbieranie szczegółowych i najintymniejszych informacji o osobach i organizacjach podejmujących działalność wywrotową, a także o planowanych przez nich akcjach i posunięciach. W wyniku takich działań instytucje odpowiedzialne za bezpieczeństwo i porządek mogły stosować różne środki zapobiegające: polityczne i represyjne (np. delegalizacja, aresztowania itp.).

Inwigilację dzielono na: indywidualną i zbiorową. Indywidualnej inwigilacji podlegały osoby podejrzane politycznie, a zbiorowej – nielegalne organizacje i partie polityczne. Instrukcje ponadto wyróżniały jeszcze inne odmiany inwigilacji: lokalną i ogólnopaństwową oraz wewnętrzną i zewnętrzną⁵⁴. Ta metoda pracy stosowana w praktyce była stosunkowo skuteczna, ale wymagała dużych nakładów sił i środków. Przepisy służbowe – instrukcje – dopuszczały w szczególnych sytuacjach inwigilowanie funkcjonariuszy państwowych, po wcześniejszym uzyskaniu na to zgody organów administracji politycznej⁵⁵.

Metodą stosowaną w niewielkim zakresie przez defensywę polityczną była perlustracja korespondencji i podsłuch. Informacje uzyskane w ten sposób stanowiły niekiedy pierwszy sygnał o nielegalnej działalności, dając podstawę do zastosowania inwigilacji.

W działaniach inwigilacyjnych, pion politycznej policji, wykorzystywał również metody pracy kontrwywiadowczej. Główną rolę odgrywał tutaj wywiad konfidencyjny. Zalecały tego typu metody odpowiednie przepisy regulujące służbę bezpieczeństwa. Do korzystania, podczas inwigilacji wewnętrznej, z sieci konfidentów przywiązywała Policja Polityczna ogromną wagę, szczególnie przy zwalczaniu „przestępczości antypaństwowej”⁵⁶.

Kandydatów na konfidentów typowano z terenów wiejskich, spośród grabarzy, leśniczych, kowali, pisarzy gminnych, właścicieli karczm itp. Zalecano także w tym samym środowisku pozyskiwać żebraków i włóczęgów. Zdaniem policji osobnicy ci mieli nie tylko duże możliwości uzyskiwania nielegalnych informacji interesujących Defę, ale także możliwość rozpowszechniania wcześniej przygotowanych wieści w celu odpowiedniego kształtowania opinii publicznej.

W środowiskach miejskich, potencjalnych kandydatów na informatorów policyjnych wyszukiwano wśród dorożkarzy, stróży, portierów, kelnerów, prostytutek itp.⁵⁷ W tym celu m.in. wykorzystywano istniejące lokale i miejsca rozrywki, w których wyszukiwano lub wprowadzano konfidentów. Ponadto policja inicjowała powstawanie

⁵³ Tamże.

⁵⁴ AAN, MSW – dopływy, sygn. 978, k. 155-165.

⁵⁵ Tamże; (AAN, MSW – dopływy, sygn. 979, k. 155 – 156).

⁵⁶ Mianem agenta lub wywiadowcy określano w niektórych państwach informatora policyjnego. W II RP agentem lub wywiadowcą nazywano niższego funkcjonariusza policji. To on współpracował z konfidentami czyli ich przesłuchiwał albo odbierał od nich informacje; AAN, KGPP – dopływy, sygn. 1749, skrypt „Służba Śledcza”, s. 13.

⁵⁷ AAN, KGPP – dopływy, sygn. 1749, skrypt „Służba Śledcza”, s. 13.

teatrzyków, salonów gier, kabaretów, których przedstawiciele niejako w sposób naturalny mogli dostarczać pożądaných informacji wywiadowcom lub policyjnej agenturze⁵⁸. Oprócz tego pozyskiwano ludzi z tych środowisk społecznych, które były najbardziej podatne (zagrożone) na działalność niezgodną z obowiązującym prawem. Zaliczano do nich m.in. organizacje robotnicze czy mniejszości narodowe.

Konfidentów, w instrukcjach policyjnych, dzielono na stałych i przypadkowych, przy czym wśród stałych wyróżniano dodatkowo: płatnych i ideowych. Informatora ideowego uważano za cenniejszy „nabytek” aniżeli informatora płatnego. Najczęściej umieszczani byli – konfidenti ideowi – w stronnictwach politycznych i nielegalnych organizacjach politycznych, rzadziej w kontrwywiadzie szpiegowskim. O konfidentach płatnych, w służbach specjalnych, panowała dość powszechna opinia, iż były to osoby pracujące na więcej niż jedną stronę i że informacje otrzymane od nich były często bez pokrycia⁵⁹. Stałym zjawiskiem okresu międzywojennego byli tzw. „wędrujący konfidenti”, wyłudający pieniądze od poszczególnych terenowych urzędów policyjnych.

Duże trudności sprawiało policji pozyskiwanie konfidentów wśród gremiów kierowniczych partii i ugrupowań komunistycznych oraz mniejszości narodowych. Dlatego też wysoko ceniono i otaczano opieką tych konfidentów, którzy mieli szansę awansu partyjnego. Zadania zlecane konfidentom dotyczyły:

- zbierania informacji o nielegalnych organizacjach i podejrzanych jej członkach;
- gromadzenia dowodów o ich działalności antypaństwowej⁶⁰.

Generalnie, przy organizacji wywiadu konfidencyjnego starano się spełnić trzy warunki: 1) by był on wiarygodny, 2) aktualny i 3) tajny („niewidoczny”)⁶¹.

Inną metodą – początkowo stosowaną w niewielkim zakresie – była kontrola korespondencji. Uzyskiwane w ten sposób informacje stanowiły często pierwsze sygnały o działalności określonych ugrupowań i dawały podstawy do systematycznej ich inwigilacji. O takiej metodzie pracy policji pisała np. do swoich przełożonych w 1930 roku pracownica agencji pocztowo-telegraficznej w Uchaniach (pow. hrubieszowski): „Upraszam Dyрекcję o łaskawe udzielenie mi informacji, jak mam postępować w sprawie udzielania wywiadu post. (erunkowemu – Z.S.) Policji Państwowej, a mianowicie czy mam prawo pokazywać i dawać do czytania listy prywatne nadchodzące z Rosji, i krajowe o ile postereunek interesuje się daną jednostką, lub też sporządzać wykazy wszystkich prenumeratorów gazetowych z podaniem imienia i nazwiska i dokładnego adresu, każdego miesiąca”⁶².

Pion polityczny Policji Państwowej, jako wyspecjalizowana służba przeznaczona przede wszystkim do inwigilowania całokształtu życia politycznego i społecznego w kraju oraz ścigania przestępstw antypaństwowych ze szczególnym uwzględnieniem

⁵⁸ APL, Urząd Wojewódzki w Lublinie, sygn. 155, k. 43 i następne instrukcje Komendy Okręgowej PP w Lublinie z 10 czerwca 1921 r., w sprawie środków służby wywiadowczej.

⁵⁹ AAN, MSW – dopływy, sygn. 978, k. 149.

⁶⁰ Tamże, k. 159.

⁶¹ Warunkiem wiarygodności wywiadu miało być właściwa ocena informacji pod względem fachowym i rzeczowym. Aktualność miała polegać na prostym i operatywnym systemie szybkiego przekazywania informacji. Odpowiednie zasady konspiracyjne miały zapewnić „niewidoczność” wywiadu.

⁶² APL, UWL WSP, sygn. 878, k. 30.

osób podejrzanych o działalność wywrotową, podjął także taką działalność na Lubelszczyźnie. Zanim jednak przedstawię jak ona wyglądała, dokonam charakterystyki życia społeczno – politycznego w województwie lubelskim w okresie międzywojennym.

Ożywione działania polityczne mieszkańców Lubelszczyzny, rozbudzone w latach kształtowania się niepodległego państwa, znalazły swoje przedłużenie w następnym okresie II Rzeczypospolitej. Przez okres międzywojenny na Lubelszczyźnie działało kilkadziesiąt partii i frakcji politycznych, jednak podstawową rolę odgrywały ugrupowania ukształtowane w latach zaborów i pierwszej wojny światowej. Wyraźna kryształizacja nurtów i partii politycznych, orientacji i prądów, następuje w tym regionie kraju dopiero w latach trzydziestych, natomiast przez pierwsze dziesięciolecie w lubelskim, podobnie jak w całej Polsce, występowała złożona mozaika ugrupowań politycznych

Policja Polityczna w województwie lubelskim była jedyną służbą wewnętrzną Policji Państwowej, zajmującą się kontrwywiadem politycznym. W rzeczywistości prowadziła poufną penetrację prawie wszystkich sfer życia społecznego. Jej praca miała po części charakter obserwacyjny, po części represyjny. W pracy obserwacyjnej dokonywano przeglądu całokształtu życia społeczno-politycznego w województwie, z której sporządzano szczegółową sprawozdawczość.

Służby polityczne w województwie szczególnie interesowały się tymi organizacjami społecznymi i politycznymi, których działalność stanowiła zagrożenie dla obowiązującego porządku prawnego oraz ówczesnego kształtu społecznego państwa. Do 1926 roku stronnictwa stojące na gruncie utrzymania porządku burżuazyjnego w zasadzie nie były narażone na szczególne zainteresowanie kontrwywiadu politycznego, a jedynie prowadzono wobec nich dyskretną obserwację operacyjną. Natomiast pełną obserwację operacyjną prowadzono w stosunku do stronnictw i ruchów politycznych o charakterze komunistycznym, mniejszości narodowych oraz radykalnych ludowców. Po przewrocie majowym zakres zainteresowania służb informacyjnych w IV okręgu uległ istotnej zmianie. Oprócz działalności komunistów i przedstawicieli mniejszości narodowych objął on także całą legalną opozycję piłsudczykowską. Stanowiło to różnicę jakościową w charakterze działalności policji politycznej w porównaniu z okresem sprzed zamachu majowego. Uwaga władz policyjnych i administracji politycznej skoncentrowana była na obserwacji różnych form aktywności osób, grup zawodowych i legalnych partii politycznych, które krytycznie odnosiły się do polityki obozu rządzącego. W informacjach policyjnych spotykamy więc dużo miejsca poświęconego zarówno stronnictwom prawicowym (endecji, monarchistycznym), jak i centrowym (PSL-Piast) oraz lewicowym (PPS).

W działalności policyjnej służby politycznej na Lubelszczyźnie, w przypadku potwierdzenia się w drodze obserwacji faktów lub zjawisk działalności przestępczej, przechodzono do nowej formy pracy – inwigilacji. W razie uzyskania informacji potwierdzających działalność przestępczą przystępowała policja do aresztowania osób inwigilowanych. W okresie przedmajowym (1922 – 1926) funkcjonariusze pionu politycznego PP aresztowali w województwie lubelskim 461 osób za działalność wymierzoną przeciwko państwu polskiemu, najwięcej za działalność komunistyczną – 78,09%. Pozostałe przypadki aresztowań stanowiły niecałe 22%, w tym za szpiegostwo 9,54% i za działalność antypaństwową 12,36%.

Przestępczość polityczna w województwie lubelskim po przewrocie majowym najliczniej występowała w kategoriach: „bunt i opór władzy” oraz „inne przestępstwa przeciwko władzy”. Najrzadziej zaś odnotowano zjawisko „zdrady głównej” (3 razy tylko w 1928) i „o szpiegostwo” (2 razy w 1928 r.). Ponadto niewielką ilość stanowiły przestępstwa polityczne, zaliczane do kategorii „inne przestępstwa przeciwko sile wojskowej i państwa” i „przestępstwa urzędowe.”

Wykaz przestępczości politycznej w województwie lubelskim w 1935 roku i częściowo w 1939 również różni się nieco od tego z lat 1927 – 1934. Najistotniejszą różnicę stanowi nowa klasyfikacja „kategorii przestępczości”, która znalazła się w statystyce stosowanej przez Policję Państwową. Ta nowa klasyfikacja była odzwierciedleniem nowego prawa karnego jakie obowiązywało w Polsce od 1 września 1932 roku⁶³. Z zestawienia wynika, że w 1935 roku najwięcej wypadków przestępczości politycznej odnotowano w województwie lubelskim w kategorii „nawoływanie do przestępstw” (1324), co stanowiło 15,8% wszystkich odnotowanych przypadków w kraju. Kolejnym zjawiskiem, pod względem ilościowym, była kategoria „opór jednostkowy.” Odnotowano tu 435 wypadki, stanowiące 8,1% ogółu w państwie. Natomiast największą ilość, w odniesieniu do danych krajowych stanowiły w województwie przestępstwa ścigane z art. 154 – 158 kk, w tym szczególnie: „wywieszanie sztandarów i transparentów” o treści antypaństwowej i wywrotowej (26,5% ogółu w kraju) i „rozzucanie odezw i ulotek komunistycznych” (16,5% ogółu w kraju). Jak się wydaje, tak duża ilość tego rodzaju przestępczości na ziemi lubelskiej wynikała z siły i wpływów ugrupowań lewicowych na tym terenie. Odzwierciedlała ona występującą wówczas walkę klasową tak w kraju, jak i na Lubelszczyźnie⁶⁴. Ponadto powyżej krajowej średniej statystycznej (ok. 6%) odnotowano wypadki przestępczości politycznej w takich kategoriach, jak: „zbrodnia stanu” (7,9%), „zniewaga władzy lub urzędu” (6,9%), czy „opór zbiorowy” (11%). Natomiast znacznie od średniej krajowej odbiegały przestępstwa: „zniewaga narodu i państwa” (art. 152 – 153 kk) – 1,4% ogółu w kraju, wypadki zaliczane do kategorii „rozzuchy” (art. 162 – 163 kk) – 1,4%, „nielegalne przekraczanie granicy” (0,05% przypadków w kraju) i „inne przestępstwa przeciwko władzom i urzędom” – 4% ogółu w państwie.

Działania policji wobec ruchu komunistycznego w województwie lubelskim spowodowane były wystąpieniami komunistycznymi na Lubelszczyźnie. Były to m.in. akcje komunistyczne związane z „obchodami rocznicy Międzynarodowego Dnia Antywojennego (1 sierpień), protestem przeciwko zniesieniu przez Ministerstwo Sprawiedliwości przywilejów dla więźniów politycznych oraz obchodami Międzynarodowego Dnia Młodzieży (6 wrzesień)”⁶⁵.

Formy aktywności komunistycznej w województwie lubelskim były różnorodne. Najszerzej stosowany był kolportaż druków⁶⁶. Ponadto zwraca uwagę fakt ujawnienia

⁶³ Dz. U. RP, 1932, nr 60, poz. 571 – Kodeks karny.

⁶⁴ Szerzej na ten temat zob. J. Ławnik, *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918 – 1939*, Warszawa 1979, s. 119, 141, 147 i następne.

⁶⁵ APL, UWL WSP, sygn. 374, k. 78 – 81, 116 – 118.

⁶⁶ Wśród ujawnionych druków znalazły się m.in. odezwa: KC KPP pt. „Towarzysze! Robotnicy! Chłopi!”, odezwa KC KZMP pt. „Do mas młodzieży pracującej całej Polski, Zachodniej Ukrainy i Białorusi! Do młodocianych robotników i chłopów organizacji młodzieżowych! Niech żyją bojowe demonstracje antywojenne w Międzynarodowym Dniu Młodzieży – w niedzielę 6-go września!”, odezwa

dużej ilości sztandarów i transparentów, szczególnie w powiecie hrubieszowskim (58 na 163 ogółem). Policyjny sprawozdawca podaje, iż głównym organizatorem akcji komunistycznych w powiecie hrubieszowskim była KPZU, a napisy na transparentach i sztandarach wyrażały „protest przeciwko katowaniu więźniów politycznych w Łucku, zamordowaniu tow. Bojki i pacyfikacji Ukrainy”⁶⁷.

Ponadto stosowano środki zaradcze, by ograniczyć wystąpienia komunistyczne - przeprowadzano np. zatrzymania lub aresztowania (w omawianym okresie było ich 60). Inne przejawy działalności komunistycznej to malowanie napisów, organizacja lub usiłowanie organizacji demonstracji oraz rozlepianie plakatów. Jak więc widać, zasięg przedsięwzięć komunistycznych w województwie był szeroki i wymagał od policji zastosowania nie tylko obserwacji, lecz także represji wynikających z przepisów karnych.

Oprócz przedstawionej działalności, lubelska policja polityczna zajmowała się również gromadzeniem informacji o osobach zajmujących szczególne miejsce w strukturach władzy państwowej w Polsce. Po wyborach do parlamentu w 1930 roku sporządziła władzom politycznym województwa wykaz parlamentarzystów związanych z Lubelszczyzną przez wybór bądź przez zamieszkanie. W wykazie znalazły się nazwiska 42 posłów i senatorów. Spośród nich 24 wywodziło się z BBWR, 6 ze Stronnictwa Chłopskiego, 5 ze SN, po 2 z PSL „Wyzwolenie” i Polskiego Centrum Katolicko-Ludowego oraz po 1 z UNDO (Ukraińsko Nacjonalno Demokratyczne Objednanie), PPS CKW i ze Zjednoczenia Lewicy Chłopskiej „Sampomoc”. Wyszczególniono w nim poza imieniem i nazwiskiem parlamentarzysty, wykonywany przez niego zawód, okręg, z którego został wybrany do parlamentu, przynależność partyjną, wiek i miejsce zamieszkania⁶⁸. W zainteresowaniu władz bezpieczeństwa w województwie lubelskim byli parlamentarzyści, w stosunku do których były prowadzone sprawy karne za prowadzoną przez nich działalność, według władz państwowych, niezgodną z obowiązującym prawem. Zarzucane czyny dotyczyły w głównej mierze podburzania do zmiany ustroju, agitacji antypaństwowej, uchybienia obowiązku wojskowego, znieważenia urzędników państwowych (m.in. starosty, policjanta) oraz przynależności i wspomaganie organizacji komunistycznych (KPZU).

PODSUMOWANIE

Z przedstawionej charakterystyki cywilnych służb kontrwywiadowczych w województwie lubelskim wynika, że zakres ich obowiązków był bardzo szeroki. Pierwsze struktury tej służby powstały niemal równocześnie z powstaniem Policji Państwowej na Lubelszczyźnie. W omawianym okresie przeszła ona cztery gruntowne reorganizacje. Każda z nich zapoczątkowywała działalność nowej formacji kontrwywiadowczej, ale jednocześnie kontynuowała działalność poprzedniczki. Były to: Defensywa Polityczna, Służba Informacyjna, Policja Polityczna i Służba Śledcza. Z wymienionych formacji tylko Służba Informacyjna funkcjonowała poza strukturami Policji Państwowej (w latach 1923 – 1924), pod zarządem terenowej administracji ogólnej. Policja Polityczna w IV okręgu posiadała strukturę dwustopniową – na szczeblu województwa i powiatu.

Komitetu Okręgowego KPP Ziemi Siedleckiej pt. „Do ogółu mas pracujących ziemi siedleckiej. wszyscy do walki o polepszenie bytu”, „List otwarty 9-ciu tysięcy rewolucyjnych więźniów politycznych w Polsce” (8 stron) wydawnictwa KC MOPR w Polsce oraz broszurka w języku ukraińskim pt. „Polityczna sytuacja na Zachodniej Ukrainie i zadania KPZU” wydana przez CK KPZU; tamże.

⁶⁷ Tamże, k. 79.

⁶⁸ APL, UWL WSP, sygn. 101, k. 1 – 5.

Na poziomie powiatu istniała, tam gdzie znajdowały się siedziby sądów okręgowych. W tych powiatach, gdzie nie było struktur Policji Politycznej sprawami z jej zakresu zajmowała się policja mundurowa lub specjalnie delegowani tam funkcjonariusze pionu politycznego. W okresie działalności Służby Informacyjnej nosili oni nazwę „Wyższego Funkcjonariusza Służby Informacyjnej”. Policja polityczna w województwie lubelskim spełniała ważną rolę w realizacji polityki wewnętrznej. Zajmowała się ujawnianiem napięć społecznych, nastrojów antyrządowych, akcji wywrotowych i antypaństwowych. Angażowano ją również do obserwacji legalnych ugrupowań i partii politycznych, a także związków zawodowych i parlamentarzystów. W stosunku do organizacji politycznych oraz osób, które stanowiły zagrożenie dla ówczesnego systemu państwowego stosowano środki będące w dyspozycji policyjnych służb kontrwywiadowczych. W szczególności komuniści i nacjonałiści mniejszości narodowych należeli do tych grup, które nie mogły liczyć na pobłażliwość funkcjonariuszy defensywy. Nasilenie przestępczości polityczną w okręgu lubelskim było największe w tych rejonach, gdzie przejawiały swoją działalność nielegalne organizacje komunistyczne oraz mniejszości narodowej ukraińskiej (powiat hrubieszowski, tomaszowski chełmski i włodawski) i żydowskiej (powiat chełmski, siedlecki, włodawski i grodzki lubelski)⁶⁹. Z meldunków policyjnych w województwie lubelskim wynika, że zarzut działalności komunistycznej zdecydowanie najczęściej stawiano osobom narodowości żydowskiej, a nieco rzadziej ukraińskiej, białoruskiej i polskiej⁷⁰. W zwalczaniu przestępczości politycznej lubelską defensywę wspomagała policja ogólna i kryminalna, która po 1926 r. przejęła to zadanie po zlikwidowanej Policji Politycznej. Służba pionu politycznego PP na Lubelszczyźnie stanowiła ok. 1,5 % stanu policji w województwie. Odmowną rolę w tworzeniu tej elitarniej formacji PP odegrał w Lubelskiem nadkom. Józef Florko, jej twórca i kierownik do 1926 roku. Należy stwierdzić, że działalność funkcjonariuszy Policji Politycznej w województwie lubelskim w omawianym okresie była pozytywnie oceniana przez przełożonych.

POLITICAL POLICE IN LUBELSZCZYŻNA IN THE SECOND POLISH REPUBLIC AS ELEMENT OF STATE SECURITY SYSTEM. ORIGINS, ORGANISATION, ACTIVITY

Summary

Political Police in the Second Polish Republic was a secret, specialised service assigned mainly to surveying the whole of political and social life in the country and to chasing perpetrators of anti-state crimes, especially the people suspected of revolutionary activity. In the period discussed, it was completely reorganised four times and it appeared under different names: Political Defence, Information Service, Political Police and Investigation Service with specialised departments to fight against political crimes. In practice, Political Police used methods defined as investigational, e.g. arrests, temporary custody, search of people and property, questioning, chases; and operational ones, e.g. observation, surveillance, tapping or confidential enquiry.

⁶⁹ APL, UWL WSO, sygn. 406, k.8 – 14 – ewidencja osób aresztowanych za przestępstwa polityczne na terenie województwa lubelskiego.

⁷⁰ Tamże, sygn. 337, k.4, 49 – 50, k. 23, 83 – 84; sygn. 374, k. 2 – 13, 57 – 64, 78 – 81, 116 – 118; sygn. 381, k. 2 – 10, 25 – 29, 46 – 56, 69 – 71.

Till 1926 political services in Lublin Voivodeship were particularly interested in social and political organisations, the activity of which posed a threat to the legal order and the social arrangement of the state at that time.

Full operational surveillance was carried out with respect to parties and political movements of communist nature, national minorities and radical peasant activists, whereas the parties that wanted to keep the bourgeois order were not of particular interest to political counterintelligence, but they were only under discrete operational surveillance.

After the May Coup, the range of interests of information services in the fourth district changed substantially. In addition to the activity of communists and national minorities representatives, it encompassed the whole legal Pilsudski opposition.

Political Police in Lublin Voivodeship had a very important role in internal politics. It worked among other things on:

- exposing social tensions, anti-government atmosphere, revolutionary and anti-state actions (mainly communists and nationalists of national minorities);*
- observing legal groups and political parties as well as trade unions and parliament representatives.*

Escalation of political crimes in Lublin district was the largest in those regions where illegal communist organisations, Ukrainian national minorities (poviats: Hrubieszowski, Tomaszowski Chelmski and Wlodawski) and Jewish national minorities (poviats: Chelmski, Siedlecki, Wlodawski, and Grodzki Lubelski) were active.

Accusations of communist activity were mainly made against people of Jewish nationality and somewhat less frequently against those of Ukrainian, Belarusian or Polish nationalities.

Key words: *Political Police of 1918-1939, Lublin Voivodeship of 1918-1939, operational work, investigation, public security*